

BIJLAGE IV

I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur:

"HET MIDDENKADER VAN D'66. Een voorlopig verslag van het onderzoek naar de stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering van de Politieke Partij Democraten '66 op 22 april 1978 te Zwolle"

Voordat er sprake was van rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement, bestond binnen de politieke partijen gewoonlijk slechts bij een kleine groep specialisten belangstelling voor "Europa".¹⁾ Voor zover politieke partijen al actief waren op Europees niveau, werden deze activiteiten ontplooid door het topkader (parlementsleden, partijbestuurders en hun adviseurs). Voor de Europese verkiezingen echter moest, evenals bij de nationale verkiezingen, het electoraat worden gemobiliseerd en voor dit mobiliseren had het topkader het middenkader nodig. Vanaf het moment dat de rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement werden aangekondigd was het duidelijk dat het middenkader van de politieke partijen moest worden ingeschakeld. Op deze ontwikkeling heeft een groep Europese onderzoekers willen "inspelen".

Op initiatief van het European Consortium for Political Research is een Europese werkgroep gevormd (European Elections Study), bestaande uit een coördinerende projectleider (K. Reif, Mannheim) en voor elk van de negen lidstaten van de Europese Gemeenschap een nationale projectleider (voor Nederland: I. Lipschits, Groningen). Het onderzoek wordt gesubsidieerd door de Stiftung Volkswagenwerk, het Europees Parlement en de Europese Commissie.

Een eerste probleem was het operationaliseren van de te onderzoeken groep: het middenkader. Het ging ons om de mensen die optreden als tussenpersoon tussen de "massa" van de partij (partijaanhang, partijleden, plaatselijke afdelingen) en de "top" van de partij (partijbestuur, parlementsleden). Voor dit project worden de afgevaardigden naar de nationale partijcongressen beschouwd als het middenkader. We zijn ons bewust dat het middenkader ook andere groepen dan die afgevaardigden omvat, maar zeker in de Nederlandse situatie zullen zij hun vertegenwoordigers hebben onder de afgevaardigden naar de nationale partijcongressen.

Besloten werd niet te streven naar het zoeken van één centrale probleemstelling, maar eerst een vragenlijst voor het te onderzoeken middenkader op te stellen die de deelnemende onderzoekers zoveel mogelijk bevredigde, zonder echter die vragenlijst te lang te maken. Toen dit uitgangspunt eenmaal was aanvaard, konden de nationale projectleiders beginnen aan het opstellen van een vragenlijst. Hierbij kwamen de volgende groepen probleemstellingen naar voren:

1. Wat is de plaats en de positie van het nationale partijcongres binnen de organisatorische structuur van de politieke partij? Hierbij zal onder meer worden nagegaan wat de formele, reële en wenselijk geachte bevoegdheden zijn van het partijcongres.
2. Hoe is de samenstelling van het middenkader? Deze vraag zal in een zo ruim mogelijke zin worden beantwoord: regionale spreiding, persoonlijke kenmerken (leeftijd, geslacht, enz.), sociaal-economische kenmerken (opvoeding, beroep, inkomen, godsdienst, enz.), de mate van partij-activiteiten, enz.
3. Hoe functioneert het middenkader als schakel tussen de basis en de top van de partij? In dit verband worden onder meer vragen gesteld naar de relaties van leden van het middenkader met de afdelingen, de partijleiding en de fractie in de Tweede Kamer.
4. Wat zijn de (al dan niet wenselijk geachte) betrekkingen tussen de afzonderlijke nationale partijen en de transnationale partijfederaties? Hierbij zal tevens aandacht worden besteed aan de mogelijkheid en/of wenselijkheid van het oprichten van Europese politieke partijen.
5. Welke invloed gaat er van het organiseren en het houden van Europese verkiezingen uit op de nationale partijverhoudingen? De verkiezingsstrijd en de verkiezingsuitslag zal òók gehanteerd worden als maatstaf voor de nationale politieke krachtsverhoudingen en kan daardoor invloed uitoefenen op de nationale partijverhoudingen (bijvoorbeeld problemen in regeringscoalities).
6. Welke standpunten worden door het middenkader ingenomen ten aanzien van de Europese integratie? Hierover is een reeks vragen in de vragenlijst opgenomen.

In de organisatie van het onderzoek zijn de nationale projectleiders vrij. Voor Nederland is het project ondergebracht in het programma van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen. De uitvoering van het onderzoek

wordt verricht door: R.A. Koole, I. Lipschits, L.P. Middel, W.H. van Schuur en F.N. Stokman. Deze groep wordt in haar werkzaamheden gesteund door de staf van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. De door de nationale projectleiders vastgestelde vragenlijst is bindend, maar de nationale groepen mogen wel eigen vragen toevoegen. Van deze mogelijkheid hebben wij gebruik gemaakt.

De vragenlijst is in Nederland voorgelegd aan:

- de afgevaardigden op het Raden- en Statencongres van de Partij van de Arbeid (Den Haag, 11 februari 1978)²⁾
- de afgevaardigden op de Algemene Vergadering van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (Utrecht, 10-11 maart 1978)
- de stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering van de Politieke Partij Democraten '66 (Zwolle, 22 april 1978)
- de leden van het congres van het Christen Democratisch Appèl (Den Haag, 20 januari 1979).

Aan de besturen van de betrokken partijen is een voorlopig rapport van het onderzoek beloofd. Dit verslag over de Algemene Ledenvergadering van de Politieke Partij Democraten '66 op 22 april 1978 vormt een onderdeel van het voorlopige rapport zoals dat aan het Hoofdbestuur van D'66 is beloofd. Het *voorlopige* karakter ervan wordt vooral bepaald door de volgende factoren:

- het is uitsluitend gebaseerd op de antwoorden op de gesloten vragen;
- er worden geen vergelijkingen gemaakt met de data die zijn verzameld op de congressen van andere partijen.

De Algemene Ledenvergadering is het hoogste orgaan van D'66 (Statuten, art. 14.1 en Huishoudelijk Reglement, art. 8). De Algemene Ledenvergadering wordt ten minste eenmaal per jaar door het Hoofdbestuur bijeengeroepen (Huishoudelijk Reglement, art. 9.1). De mogelijkheid bestaat om vaker dan eenmaal per jaar een Algemene Ledenvergadering bijeen te roepen of te laten roepen (*idem*, art. 10). Volgens artikel 5 van het Huishoudelijk Reglement heeft ieder lid van D'66 het recht "alle ledenvergaderingen bij te wonen, aan de discussie deel te nemen en te stemmen in die vergaderingen waarvan het als zodanig deel uitmaakt". In artikel 7 van het Huishoudelijk Reglement wordt bepaald dat de Algemene Ledenvergadering "wordt gevormd door de leden van D'66". Zowel in de Statuten

(art. 14.5) als in het Huishoudelijk Reglement (art. 18.1) wordt bepaald dat ieder lid dat op de Algemene Ledenvergadering aanwezig is één stem heeft. Het stemmen bij volmacht op een vergadering - ook op andere vergaderingen dan een Algemene Ledenvergadering - is in D'66 niet toegestaan (Statuten, art. 13).

De voor dit project onderzochte Algemene Ledenvergadering werd op zaterdag 22 april 1978 te Zwolle gehouden. Het was de eerste Algemene Ledenvergadering van D'66 na het optreden van het kabinet-Van Agt. D'66 zat in de oppositie. De vergadering had een rustig verloop. Behalve over het gebruikelijke punt van de financiën werd in Zwolle onder meer gediscussieerd over het deelnemen aan de rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement, over de "grondslagen" van D'66 en over de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1978.

De Democraten, in Zwolle bijeen, geloofden in de kracht en in de groei van hun partij. Enkele weken voor de Algemene Ledenvergadering waren verkiezingen gehouden voor de Provinciale Staten (29 maart 1978). D'66 kreeg bij die verkiezingen 5,4% van de uitgebrachte geldige stemmen, terwijl bij de voorafgaande verkiezingen voor de Provinciale Staten (1974) dit percentage 1,0 bedroeg. Voor de gemeenteraadsverkiezingen van mei 1978 waren de Democraten vol vertrouwen.

Dank zij de medewerking van het Hoofdbestuur van D'66 ontvingen alle leden die op de Algemene Ledenvergadering aanwezig waren een vragenlijst. De ingevulde vragenlijsten konden ter plaatse worden ingeleverd òf ze konden later in een gefrankeerde en geadresseerde enveloppe worden teruggezonden. In totaal werden 327 vragenlijsten geretourneerd, hetgeen neerkomt op een respons van 51%.

het stemgerechtigde lid

Ruim de helft (54%) van de respondenten is afkomstig uit de partijgewesten (provincies) Utrecht en Noord- of Zuid-Holland. Uit de drie noordelijke provincies komt 14% van de stemgerechtigde leden; uit de drie zuidelijke slechts 7%. De door ons onderzochte Algemene Ledenvergadering vond plaats in Zwolle, de hoofdstad van de provincie waaruit 8% van de respondenten afkomstig is. Al met al is er sprake van een 'relatieve randstedelijke overheersing' op de Algemene Ledenvergadering.

Bijna een-derde van de respondenten woont in een van de drie grote stedelijke agglomeraties (Amsterdam, Rotterdam of Den Haag). Van alle respondenten werkt of studeert de helft niet in zijn eigen woonplaats. Dit gevoegd bij de constatering dat bijna de helft van de respondenten uit een plaats met 1.000 tot 50.000 inwoners komt, doet veronderstellen dat het middenkader van D'66 enigszins suburbane kenmerken vertoont.

De leeftijd van de respondenten varieert tussen 73 (de oudste) en 18 jaar (de jongste). Meer dan de helft van hen is ouder dan 29, maar nog geen 45 jaar. De gemiddelde leeftijd is 37 jaar en van elke tien deelnemers aan de vergadering is er één die zijn vierentwintigste verjaardag nog niet heeft gevierd.

In het vervolg zal bij de variabele leeftijd een vijfdeling worden gehanteerd en wel in de categorieën I (tot en met 30 jaar), II (31 tot en met 40 jaar), III (41 tot en met 50 jaar), IV (51 tot en met 60 jaar) en V (ouder dan 60 jaar).

Wat betreft de verhouding mannen/vrouwen onder de stemgerechtigde leden, kan van een duidelijke oververtegenwoordiging van mannen worden gesproken. Op de Algemene Ledenvergadering waren drie keer zoveel mannelijke deelnemers als vrouwelijke aanwezig (zie tabel 1).

Leeftijdsspreiding en geslacht, geven gezamenlijk het in tabel 1 weergegeven beeld:

tabel 1. Leeftijdsspreiding onder de mannelijke en vrouwelijke stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering

leeftijdscategorie	mannen		vrouwen		totaal	
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
I t/m 30 jaar	81	34	22	26	103	32
II 31 t/m 40 jaar	79	33	31	37	110	34
III 41 t/m 50 jaar	45	19	20	24	65	20
IV 51 t/m 60 jaar	25	10	8	10	33	10
V ouder dan 60 jaar	12	5	3	4	16	5 ⁾
I, II, III, IV en V	242	101 ⁾	84	101 ⁾	327	101 ⁾

⁾ afrondingsverschillen ⁾ in de leeftijdscategorie V bevindt zich één respondent die geen uitsluitsel gaf over zijn of haar geslacht

Bijna een-derde van het middenkader is werkzaam in (semi-)overheidsdienst (inclusief het onderwijs). In tabel 2 wordt de percentuele verdeling gegeven van de stemgerechtigde leden over de sectoren van de economie waarin zij werkzaam zijn.

tabel 2. Verdeling van de stemgerechtigde leden over de sectoren van de economie in percentages

werkzaam in:

- primaire en secundaire sectoren	11
- tertiaire sector	18
- vrije beroepen	12
- (semi-)overheid	22
- onderwijsgevend	9
- onderwijsvolgend	12
- andere sectoren ¹⁾	8
- geen antwoord ²⁾	9
	+
	101

¹⁾ tot deze categorie behoren ook degenen die als beroep 'huisman' of 'huisvrouw' vermeld hebben

²⁾ tot deze categorie behoren ook degenen die gepensioneerd of 'anders-actief' zijn

Bijna alle respondenten beschouwen hun (gezins-)inkomen als groot (31%) of redelijk (56%). Slechts een drietal respondenten rekent zichzelf tot de lagere sociale klasse, terwijl de meesten (59%) zich tot de sociale middenklasse rekenen.

Degenen onder de respondenten die hun inkomen als niet goed of erg klein ervaren, behoren vrijwel uitsluitend tot de jongere deelnemers aan de vergadering (tot en met 30 jaar). De middenkaderleden tussen 40 en 50 jaar beschouwen gemiddeld genomen hun inkomen meer dan de andere leeftijdscategorieën als groot. Het is ook deze categorie die, relatief gezien, met degenen tussen 50 en 60 jaar, haar sociale klasse als hoog bestempelen.

De gemiddelde leeftijd tot welke men dagonderwijs gevolgd heeft is 24 jaar. Van de respondenten stopte 9% met het volgen van dagonderwijs voor zijn zeventiende verjaardag, terwijl meer dan de helft in zijn 23e jaar nog volledig dagonderwijs volgt.

Meer dan twee-derde van het middenkader van D'66 bezocht (bezoekt), zoals tabel 3 laat zien, een instelling voor Hoger Beroeps Onderwijs (HBO) en/of een universiteit of Hogeschool. Uit tabel 3 blijkt ook dat met name de jongere afgevaardigden een hoger gekwalificeerde opleiding genoten, terwijl verhoudingsgewijs meer mannen dan vrouwen een universiteit bezochten (bezoeken). Daarentegen bezochten (bezoeken) vrouwelijke deelnemers aan de vergadering relatief gezien meer instellingen voor Hoger Beroeps Onderwijs dan mannelijke deelnemers aan de vergadering.

tabel 3. Genoten dagonderwijs, bekeken naar sexe en leeftijd

soort onderwijs (tot en met)	% mannen	% vrouwen	% totaal	% leeftijdsca.				
				I	II	III	IV	V
- lagere (basis-)school/ VGLO/LAVO/LEAO	1	-	1	-	2	-	-	-
- LBO/Huish.sch./MULO/ MAVO	6	17	9	7	12	6	15	-
- HAVO/MBO/MMS/HBS/VHBO/ VWO/Gymnasium	20	21	21	23	16	25	14	31
- HBO	18	25	20	20	18	20	18	19
- Universiteit/Hogesch.	54	38	50	48	52	49	52	50
- geen antwoord	1	-	1	2	-	-	-	-
(+)	100	101	101	100	100	100	99	100

Uit tabel 3 blijkt dat het gemiddelde opleidingsniveau van het middenkader van D'66 relatief gezien erg hoog is. De helft van de stemgerechtigde leden heeft een academische opleiding gevolgd. Onder deze academici zijn de juristen relatief het sterkst vertegenwoordigd (25%), gevolgd door de sociale wetenschappers (16%) en de wis- en natuurkundigen (13%).

Een ruime meerderheid (58%) van het D'66-middenkader is niet godsdienstig.

Van de wel-godsdienstigen is ruim een-derde Nederlands-Hervormd en bijna eenzelfde deel Rooms-Katholiek. In werkelijkheid is het aantal niet-godsdienstigen onder de middenkaderleden groter, omdat degenen die zich nadrukkelijk als 'humanist' bestempelen, niet tot de niet-godsdienstigen gerekend zijn (maar tot de categorie 'overige').

Zowel de oudere als de jongere middenkaderleden zijn verhoudingsgewijs minder godsdienstig dan degenen tussen 31 en 60 jaar, terwijl met name onder de ouderen kerkbezoek nauwelijks voorkomt. De godsdienstige vrouwelijke middenkaderleden zijn relatief gezien minder frequent in hun kerkbezoeken dan de godsdienstige mannelijke middenkaderleden.

het middenkaderlid als D'66-er

Na de hiervoor vermelde persoonsgegevens van het middenkader van D'66, volgt nu een overzicht van antwoorden die wij ontvingen op vragen betreffende het eigen functioneren in de partij. Van de deelnemers aan de Algemene Ledenvergadering bleek 9% (tevens) lid te zijn van de (Voorlopige) Advies Raad van D'66. Een kwart van het middenkader neemt deel aan een werkgroep van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66. In beide verbanden (Adviesraad en werkgroepen) zijn mannelijke leden van het middenkader relatief sterker vertegenwoordigd dan vrouwelijke.

Uit tabel 4 blijkt in hoeverre de binnen D'66 circulerende (partij-) periodieken door het middenkader gelezen worden.

tabel 4. Mate waarin partijorganen (-periodieken) door het middenkader gelezen worden

percentage van de respondenten dat leest in:

	altijd/vaak/zelden/nooit/geen antw./lezersbereik					
- Democraat	79	16	2	-	2	97
- Peperbek	12	7	13	39	30	32
- afdelings- of (sub-)regioperiodieken	45	16	8	11	20	69
- publicaties van de Stichting Wetensch. Bur.	12	28	29	12	19	69
- andere D'66-publicaties	21	29	21	9	20	71

Van de respondenten is 11% namens D'66 lid van een volksvertegenwoordigend lichaam. Van de 13 gemeenteraadsleden was een tweetal wethouder. Eén Statenlid zei Gedeputeerde te zijn en een ander tevens gemeenteraadslid. Verdere cumulatie van (volksvertegenwoordigende) functies is niet geconstateerd.

De spreiding van leeftijd en geslacht onder de volksvertegenwoordigers binnen het D'66-middenkader wijkt verhoudingsgewijs niet af van die in het totale middenkader. Wel beschouwen zij zich gemiddeld als 'linkser' dan de overige respondenten (zie hieronder) en zijn zij gemiddeld gezien langer partijlid dan de overige respondenten. Ook besteden de volksvertegenwoordigers binnen het middenkader relatief gezien per maand gemiddeld meer tijd aan activiteiten voor (en vanzelfsprekend namens) hun partij dan de andere middenkaderleden.

De helft van het D'66-middenkader zegt per maand minder dan (gemiddeld) 20 uur voor D'66 in touw te zijn. Onder de 'alleractiefsten' (gemiddeld meer dan 80 uur 'partijwerk' per maand) bevinden zich relatief gezien meer vrouwen dan mannen. Ouderen zijn (qua tijd) niet meer of minder actief dan jongeren.

'links-midden-rechts'

Om na te gaan in hoeverre de respondenten zichzelf als meer of minder 'radicaal' bestempelen, is hen gevraagd zich te plaatsen op een zogenaamde 10-puntsschaal (1 = uiterst links; 10 = uiterst rechts).

Het middenkader van D'66 ziet zich duidelijk 'links' van het 'midden' staan: de gemiddelde score is 3.98 (het 'midden' is 5.50, maar alleen gehele getallen vormden de keuze-alternatieven).

'Extreem links' en 'extreem rechts' hebben weinig aanhangers onder het middenkader van D'66: 'uiterst links' (de klasseringen 1 en 2) krijgt 5% van de respondenten achter zich, terwijl 'extreem rechts' (de klasseringen 9 en 10) helemaal geen voet aan de grond krijgt. Een kwart van de respondenten klasseert zich in het 'politieke midden' (de klasseringen 5 en 6).

Er is geen verband te bespeuren tussen de leeftijd of het geslacht van de

respondenten en hun mate van 'linksheid' of 'rechtsheid'. Wel lijkt er een licht verband aanwezig tussen de mate van 'radicaliteit' en het aantal jaren dat men partijlid is. Gemiddeld het meest 'links' is de groep middenkaderleden die in de eerste jaren van D'66 (de periode vanaf de oprichting in 1966 tot het aantreden van het kabinet-Den Uyl in 1973) lid werd van D'66 (een gemiddelde score van 3.81). Ietwat minder 'links' (een gemiddelde score van 3.88) is de groep die in de 'moeilijke jaren' (1973 tot en met 1976) partijlid werd, terwijl het meest 'rechts' de groep is die bestaat uit degenen binnen het middenkader die ten hoogste twee jaar partijlid zijn (een gemiddelde score van 4.13).

het middenkader en D'66

Van de stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering werd 7% bij de oprichting van D'66 lid; maar liefst 45% van hen was tijdens de door ons onderzochte Algemene Ledenvergadering nog maar (ruim) één jaar of korter partijlid. Een op de 12 respondenten is voor een tweede keer lid van D'66 geworden. Het gaat hier om partijleden die (veelal in 1966 en 1967) D'66-lid werden, later voor het lidmaatschap bedankten (vooral in de periode van 1972 tot en met 1975) om zich vervolgens weer als lid aan te melden.

Van elke 8 stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering heeft er één verzocht om tijdens de vergadering het woord te mogen voeren.

Degenen onder hen die de veertig reeds gepasseerd zijn hadden een lichte overhand, terwijl vrouwen relatief gezien (en dus ook absoluut) amper het woord gevoerd hebben. De sprekers waren gelijkelijk over de verschillende regio's verdeeld en waren als aparte groep middenkaderleden gemiddeld gezien niet 'linkser' of 'rechtser' dan de niet-sprekers onder de stemgerechtigde leden.

Democraten '66 kent, in tegenstelling tot de meeste andere politieke partijen, op haar Algemene Ledenvergadering niet het systeem van afgevaardigden van afdelingen of subregio's die namens deze afdelingen of subregio's hun stem uitbrengen. In D'66 geldt het systeem van 'one man one vote' en slechts 10% van het middenkader prefereert in wezen het 'afgevaardigden-systeem'; 3% kan het niet schelen en 87% wenst vast te houden aan het systeem van 'elk lid één stem'.

Het is de afdelingen of subregio's waartoe de stemgerechtigde leden behoren, en daarmee ook de partij als zodanig, de laatste vijf jaar, althans wat het ledental betreft, redelijk voor de wind gegaan. Volgens 92% van de respondenten is het ledental van hun afdelingen of subregio's de laatste jaren (sterk) toegenomen.

Uit de gegevens die de respondenten over de opbouw van het bestand van actieve leden binnen de afdelingen of subregio's van D'66 verstrekken, komt een (veralgemeend) beeld naar voren van afdelingen en subregio's waarbinnen vooral jonge mannen en vrouwen (beneden de 35 jaar) actief zijn en amper ouderen.

Algemene ledenvergaderingen vinden in alle afdelingen of subregio's plaats, doorgaans in een lokaal of regionaal café-restaurant, bij een der leden thuis of in een buurthuis of ander soort gemeenschapscentrum. Meer dan de helft van de respondenten zei tot een afdeling (of subregio) te behoren waarbinnen tenminste eens per maand een algemene ledenvergadering belegd wordt. Op deze ledenvergaderingen komen vooral gemeentepolitiek, huishoudelijke en partij-organisatorische zaken en landelijke politiek aan de orde (in deze volgorde). Provinciale politiek, internationale politiek en Europese politiek ondervinden (in deze volgorde) binnen ledenvergaderingen veel minder belangstelling of komen in het geheel niet aan de orde.

In grote lijnen sluit dit aan bij de persoonlijke interesse van het D'66-middenkader. Gemeentepolitiek en vooral landelijke politiek zijn bij hen veruit favoriet. Huishoudelijke en partij-organisatorische zaken weliswaar veel minder, maar veelal moeten deze om reglementaire redenen op de agenda van de ledenvergaderingen geplaatst worden.

De Eerste en Tweede Congres-D'emocraat (bevattende de gezamenlijke vergadervoorstellen voor de Algemene Ledenvergadering) gaven binnen de afdeling of de subregio weinig stof tot discussie. Bijna de helft van het middenkader was afkomstig uit een afdeling of subregio waarbinnen in het geheel niet over de vergadervoorstellen is gediscussieerd, terwijl ruim een-derde van de respondenten aangaf dat binnen zijn afdeling of subregio geen of weinig verschil van mening over de verschillende vergadervoorstellen aanwezig was.

het middenkader en de Algemene Ledenvergadering

Er lijkt duidelijk sprake te zijn van enige doorstroming in het vergaderbestand van de achtereenvolgende Algemene Ledenvergaderingen van D'66. Voor bijna een-derde deel van de respondenten was de door ons onderzochte Algemene Ledenvergadering zijn eerste. Ruim de helft van de respondenten was eveneens als stemgerechtigd lid aanwezig op de voorlaatste Algemene Ledenvergadering, die in november 1977 te Nijmegen plaats vond. Slechts 5% van de respondenten was aanwezig op het oprichtingscongres van D'66 in december 1966.

De voorbereiding op de(-ze) Algemene Ledenvergadering werd op velerlei wijze (soms elkaar aanvullend) door de afgevaardigden verricht: een-derde deel nam deel aan een voorbereidende vergadering; 42% las de belangrijkste voorstellen van te voren en 21% las alle vergadervoorstellen van te voren.

In het algemeen kan gesteld worden dat het D'66-middenkader goed geïnformeerd is over zaken die D'66 betreffen. De informatie hieromtrent komt vanuit de massamedia, partijperiodieken en voor ongeveer een-vijfde deel van de respondenten ook uit partijorganen van andere politieke partijen.

Er zijn geen duidelijke scheidslijnen aan te geven waarlangs de functies van een Algemene Ledenvergadering anders zouden worden beoordeeld. Er bestaat geen verband tussen de leeftijd van de respondenten en het belang dat zij aan bepaalde functies toekennen. Ook zijn 'meer-linkse' en 'minder-linkse' deelnemers aan de Algemene Ledenvergadering min of meer eenstemmig in hun oordeel over de te onderscheiden functies van de Algemene Ledenvergadering.

Het middenkader noemt als de belangrijkste drie functies:

- (a) het vaststellen van politieke, strategische en organisatorische richtlijnen;
- (b) het doorgeven naar de partijtop van hetgeen aan de basis leeft;
- (c) de presentatie van de partij naar buiten.

De drie minst belangrijke functies (van de door ons voorgelegde elf alternatieven) zijn volgens de stemgerechtigde leden:

- (a) het bijleggen van een partijconflict;

- (b) de voorbereiding van verkiezingscampagnes en
- (c) de voorbereiding van manifesten voor algemene verkiezingen.

Met betrekking tot de relatie Tweede Kamerfractie-Algemene Ledenvergadering is een meerderheid in het D'66-middenkader (55%) van mening dat het individuele fractielid zich, in geval van aanwezigheid van een essentieel verschil van mening tussen de Ledenvergadering en de fractie, in eerste instantie behoort te richten naar de uitspraak van deze vergadering; deze uitspraak moet hij binnen de Tweede Kamerfractie verdedigen en hij moet ernaar stemmen. Een ruime minderheid onder de middenkaderleden (32%) stelt daarentegen dat het individuele fractielid zich zeker wel mag conformeren aan het standpunt van de fractie. Deze 'eigen verantwoordelijkheid' van de fractie wordt overigens door een meerderheid van het middenkader (62%) onderschreven op het moment dat de besluitvorming over het omstreden punt de Tweede Kamer heeft bereikt. Ruim een kwart (27%) van de respondenten is dan nog van mening dat het individuele fractielid zich bij de stemming heeft te houden aan de uitspraak van de Algemene Ledenvergadering.

De respondenten vonden het in het algemeen (tamelijk) aanvaardbaar dat een individueel partijlid met specialistische kennis beslissingen van de Algemene Ledenvergadering over deze speciale zaken beïnvloedt, mits deze beïnvloeding met name in een voorbereidende fase (dus voorafgaand aan de Algemene Ledenvergadering) plaats vindt.

het middenkader en de anderen

Hoe het middenkader van D'66 denkt - van uiterst sympathiek tot en met uiterst antipathiek - over 'anderen', in dit geval politieke partijen en pressiegroepen, is gemeten met behulp van een '11-puntsschaal' (0 = zeer sterke antipathie; 10 = zeer sterke sympathie).

Wat betreft andere politieke partijen hebben de middenkaderleden van D'66 zich niet al te uitbundig betoond. In het negatieve, vooral ten aanzien van kleine rechtse partijen, is men wel extreem in de beoordeling, maar in het positieve zeker niet. Alleen de PvdA krijgt van het D'66-middenkader een ruime voldoende; de PPR bereikt een 6-, terwijl het

'rapportcijfer' voor de ARP daar erg dicht bij komt. Het is overigens opmerkelijk - zoals ook tabel 5 laat zien - dat de ARP door het middenkader van D'66 veel sympathieker bejegend wordt dan de beide andere CDA-partijen of (in mindere mate) het CDA zelf.

tabel 5. 'Rapportcijfers', uitgedeeld door het D'66-middenkader (gemiddelden) aan andere - in het parlement vertegenwoordigde - partijen

rangorde/partij	cijfer
1 PvdA	6.3
2 PPR	5.8
3 ARP	5.7
4 PSP	5.3
5 VVD	4.2
6 CDA	3.4
7 CHU	2.9
8 KVP	2.8
9 DS'70	2.7
10 GPV	2.3
11 CPN	2.2
12 SGP	2.1
13 Boerenpartij	0.9

We zijn nagegaan in hoeverre het oordeel over de andere partijen verband zou kunnen houden met de leeftijd van de respondenten of de duur van hun lidmaatschap van D'66. Mogelijke verbanden hebben wij niet kunnen bespeuren.

In zijn oordeel jegens pressiegroepen is het middenkader van D'66 evenmin uitbundig. De vakverbonden komen er bij de respondenten nog het beste af: hun 'rapportcijfers' liggen tussen de 5 en de 6. De voor het middenkader meest sympathieke pressiegroep is de FNV (cijfer: 5.8) gevolgd door zijn twee samenstellende delen (cijfer NVV: 5.6; cijfer NKV: 5.4), het CNV (cijfer: 5.4) en de BHP (cijfer: 5.1). Het middelste deel van de reeks wordt gevormd door een drietal niet-confessionele organisaties (boeren en

tuinders: 4.7; werkgevers: 4.6 en ondernemers: 4.4). De rij wordt gesloten door de op christelijke grondslag georganiseerde werkgevers (4.3), boeren en tuinders (4.3) en ondernemers (3.8).

De verschillen in beoordeling van politieke partijen lopen veel meer uiteen dan die van de pressiegroepen. Op de 11-puntsschaal waarop de partijen beoordeeld worden, is het verschil tussen de twee 'uitersten' (PvdA-Boerenpartij) 5.4, terwijl op eenzelfde schaal de 'uiterste' afstand tussen pressiegroepen 2 bedraagt.

principeel of pragmatisch

"D'66 moet altijd voor haar doeleinden en principes blijven staan, ook als dit tot stemmenverlies zou leiden."

Deze stelling wordt door vrijwel geen der respondenten (ofwel 1%) in sterke mate bestreden. Integendeel, een-derde van hen onderschrijft deze opvatting in zeer sterke mate en 61% is het er mee eens.

Een veel kleiner deel van de respondenten (namelijk 39%) is desondanks van mening (en een kwart van deze 39% in sterke mate) dat D'66 moet proberen "(..) zoveel mogelijk groepen van kiezers te winnen en de belangen van deze groepen naar buiten toe vertegenwoordigen".

Dat "(..) politiek meer een kwestie is van het haalbare dan van het blijven vasthouden aan uitgangspunten", wordt door 71% van de respondenten onderschreven, waarvan een kwart dit in zeer sterke mate doet.

Ruim de helft van de stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering beschouwt D'66 als een beginselpartij. Slechts 8% is het er zeer mee oneens dat D'66 "(..) een ideologische grondslag nodig heeft voor haar doeleinden en beleid". Ruim een-derde van de stemgerechtigde leden is het hier mee oneens, terwijl 11% het er zeer mee eens is.

De leeftijd en het geslacht van de respondenten lijken amper verband te houden met hun opvattingen over de positie van D'66 in het politieke leven, zoals deze blijken uit de meningen over de hierboven (impliciet) geciteerde vier uitspraken.

het middenkader en belangrijke politieke onderwerpen

Wij hebben nagegaan of er verschillen onder de stemgerechtigde leden aan

te wijzen zijn wat betreft hun opvattingen over bepaalde politieke problemen. Daarbij gaat het ons met name om:

- bestaat er onder de stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering van D'66 verschil van mening over maatregelen ter oplossing van problemen en over het bestuurlijk niveau waarop deze maatregelen genomen moeten worden?

Aan de respondenten werden vijftien maatregelen voor problemen voorgesteld. Over elf van deze maatregelen bleek onder de respondenten een tamelijk grote of zeer ruime mate van eenstemmigheid te bestaan.

Het gaat hierbij om de volgende maatregelen (tussen haakjes staat telkens het percentage respondenten dat het betreffende probleem tot de drie belangrijkste rekende):

- het milieu moet beschermd worden (64)
- de werkloosheid moet worden bestreden (55)
- de inflatie moet worden bestreden (37)
- het beginsel van gelijke mogelijkheden voor mannen en vrouwen moet geëffectueerd worden (27)
- het proces van Europese integratie moet versneld worden (17)
- de inkomensverschillen moeten worden verkleind (15)
- de controle op de activiteiten van de multi-nationale ondernemingen moet worden verscherpt (13)
- bij het geven van hulp aan de Derde Wereld moet niet méér rekening gehouden worden met onze eigen belangen (13)
- het moet aan vrouwen toegestaan worden zelf over zaken betreffende abortus te beslissen (10)
- een beleid dat gericht is op het opheffen van de economische verschillen tussen de verschillende regio's moet tot ontwikkeling gebracht worden (5)
- de militaire uitgaven moeten niet stijgen (5).

De meest uitgesproken gezamenlijk gedeelde opvattingen zijn onder het middenkader aanwezig ten aanzien van milieubescherming en de effectuering van het beginsel van gelijke mogelijkheden voor de beide sexen.

Ongeveer een-vijfde van de stemgerechtigde leden heeft geen mening over het zich verdedigen tegenover de supermachten, maar er is wel een meerderheid onder de leden die deze maatregel voorstaat. Het ontwikkelen van kernenergie teneinde tegemoet te komen aan onze toekomstige energiebe-

hoeft is een maatregel waarover binnen het D'66-middenkader de meningen erg verdeeld zijn: een-derde is er tegen en een-derde is er voor; 4% van de middenkaderleden is er sterk voor, maar 15% is er sterk tegen, terwijl 14% het (nog) niet weet of geen mening geeft.

Ruim een kwart van het middenkader is voor de invoering van de zwaarste straffen tegen terreurdaden (waarvan een kwart in zeer sterke mate), terwijl ongeveer de helft van de respondenten daar tegen is; de overigen weten het niet of geven geen mening. Het beperken van de overheidscontrole over de particuliere ondernemingen is een maatregel die door ruim de helft van de respondenten wordt bestreden, maar ruim een kwart staat deze maatregel juist voor, terwijl ook nog eens 15% het niet weet of geen mening geeft.

Een minder duidelijke eenstemmigheid bestaat er omtrent het bestuurlijke niveau (provinciaal, nationaal dan wel Europees) waarop de voorgestelde maatregelen tot uitvoering gebracht moeten worden.

Volgens een meerderheid van de stemgerechtigde leden moeten allereerst op nationaal niveau aangepakt worden: de kwestie van de overheidscontrole over de particuliere ondernemingen, vrijheid voor de vrouw betreffende abortus, het verkleinen van de inkomensverschillen, de opheffing van de economische verschillen tussen de regio's en het effectueren van het beginsel van gelijke mogelijkheden voor mannen en vrouwen.

Op Europees niveau moeten volgens de respondenten aangepakt worden: de inflatie, de Europese integratie, de werkloosheid, de verdediging tegen de supermachten, de kernenergie, de terrorisme-bestrijding, de controle op de multinationals en de milieubescherming.

Ongeveer evenveel respondenten streven voor de beide overgebleven problemen, de defensie-uitgaven en de hulp aan de Derde Wereld, zowel een Europese aanpak als een nationale aanpak na. Een duidelijk 'favoriet' niveau van aanpak is hier niet aanwezig. Het provinciale (of nog lagere) niveau verdwijnt nagenoeg geheel uit het gezichtsveld bij de voor te stellen maatregelen.

Aparte aandacht kregen de zogenaamde vier 'hervormingsvoorstellen' van het kabinet-Den Uyl. Over het voorstel de grond onder de controle van de gemeenschap te brengen zijn de meningen onder het middenkader van D'66

niet scherp verdeeld: 70% is voorstander (waarvan een-derde in zeer sterke mate), terwijl slechts 2% er sterk op tegen is. Het voorstel om het bedrijfsleven te democratiseren wordt door vrijwel alle middenkaderleden onderschreven, terwijl ook bijna allen het ontwikkelen van een selectief investeringsbeleid toejuichen (respectievelijk 88% en 81%). Achter het stichten van een collectief fonds uit de opbrengsten van de Vermogensaanwasdeling (VAD) schaart zich 81% van de respondenten; slechts 2% is er tegen.

het middenkader en Europa

Over de Europese eenwording lopen de meningen en denkbeelden van de verschillende stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering nogal uiteen. Bijna een-derde van deze leden vindt samenwerking en geformaliseerd overleg tussen de verschillende regeringen voldoende, terwijl bijna de helft van hen (47%) één (eventueel federale) Westeuropese staat als de meest ideale vorm van Europese samenwerking verkiest. Een zestal leden verwerpt elke vorm van Europese eenwording en 17% onderschrijft als uiterste vorm een confederatie.

Bijna twee-derde van de stemgerechtigde leden is (tamelijk) bereid persoonlijke (financiële) offers te brengen om de eenwording van Europa te realiseren. Bijna een-derde van de stemgerechtigde leden beschouwt directe verkiezingen voor het Europese parlement als niet zo belangrijk, terwijl 8% van de leden van mening is dat deze verkiezingen niet plaats moeten (moesten) vinden. Bijna alle respondenten zijn voorstanders van een directe verkiezing van de voorzitter van de Europese Commissie door het Europese parlement, maar niet allen (namelijk 60%) zijn van mening dat dit een zaak van enig gewicht is.

Voor wat betreft de huidige Europese Gemeenschap is meer dan drie-kwart van de respondenten van mening dat deze zich onafhankelijker moet opstellen tegenover zowel de Sovjet Unie als de Verenigde Staten; 12% wenst juist in de toekomst meer coördinatie met de Verenigde Staten en 3% meer coördinatie met de Sovjet Unie.

Twee-derde van de respondenten heeft geen bezwaar tegen uitbreiding van de Europese Gemeenschap met andere landen. De kennis over Europa lijkt

overigens niet gering: slechts 10% van de middenkaderleden, die de betreffende vraag beantwoordden, noemt verkeerde landen bij de opsomming van de negen lidstaten. Daar staat tegenover dat lidstaten (met name Ierland en Denemarken) nogal eens vergeten worden, als de middenkaderleden hun rangorde van machtige en minder machtige lidstaten aangeven. Uit deze gemiddelde rangordening blijkt dat de Bondsrepubliek verreweg als het machtigste land binnen de Gemeenschap beschouwd wordt. Nederland neemt volgens het middenkader van D'66 een tussenpositie in: machtiger dan België, Denemarken, Ierland en Luxemburg, maar duidelijk minder machtig dan Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Italië (in de aangegeven volgordes).

Een tamelijk grote minderheid (22%) van het middenkader wenst op Europees niveau geen gemeenschappelijk program van D'66 en gelijkgezinde partijen uit andere landen. Ruim een kwart van de respondenten wenst één gemeenschappelijk program met de (Europese) liberale en democratische partijen, 9% met de democratisch-socialistische partijen en nog eens ruim een kwart met andere dan de hierboven genoemde partijen.

Slechts 8% van de middenkaderleden is van mening dat de afzonderlijke nationale partijen van de lidstaten ook afzonderlijk een fractie in het Europese parlement moeten vormen (na de verkiezingen van juni 1979). Bijna de helft is daarentegen van mening dat partijen die nauw aan elkaar verwant zijn, gezamenlijk één fractie in het Europese parlement zouden moeten vormen; 29% is van mening dat de samenwerking ook buiten de fractiebanken moet worden voortgezet en wel in de vorm van een Europese partijfederatie, terwijl 7% van mening is dat een fusie tot één Europese partij het meest voor de hand zou liggen.

Meer dan de helft (55%) van de respondenten meent (meende) dat landelijke partijbureaus de verkiezingscampagne voor de Europese verkiezingen moeten voeren, terwijl ruim een kwart (28%) meent dat de kandidaten dit beter zelf kunnen doen.

Wat betreft de partijfracties in het Europese parlement zoals deze optraden vóór de verkiezingen van juni 1979, gaat (ging) de sterkste voor-

keur van het middenkader van D'66 uit naar de fractie van de Europese Liberalen en Democraten (ELD; volgens de methode van tabel 5 scoort de ELD een gemiddelde van 6.0). Rapportcijfers voor de andere Europese partijfracties zijn: 5.7 voor de Europese Democraten voor de Vooruitgang; 5.4 voor de Unie van Socialistische Partijen; 3.0 voor de Europese Christen-Democraten; 2.3 voor de Conservatieven en 2.1 voor de (Euro-)communisten.

Van de stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering is bijna een-vijfde deel (19%) eventueel in de toekomst bereid om namens D'66 kandidaat voor het Europese parlement te zijn. Hoop voor de toekomst dus.

belangenbehartiging van groepen

Politieke problemen raken niet iedereen in dezelfde mate. Niet elke groep komt in de politiek even goed 'aan de bak' met zijn problemen. Daarom is aan de congresdeelnemers de volgende vraag voorgelegd:

"Mensen kunnen in tal van groepen worden ingedeeld, elk met hun eigen belangen en problemen. Deze groepen kunnen elkaar gedeeltelijk overlappen. Van welke groepen beschouwt u de behartiging van hun belangen en problemen als het meest noodzakelijk (maximaal vijf groepen noemen)? Wilt u per groep aangeven:

- a. beschouwt u zich als lid van die groep?
- b. beschouwt u zichzelf als vertegenwoordiger van die groep?"

In totaal werd 698 keer een groep genoemd, waarvan men zich in 171 gevallen als lid beschouwde en in 176 als vertegenwoordiger. In totaal werden 70 verschillende groepen genoemd. De tien meest genoemde groepen omvatten de helft van het totaal aantal antwoorden. Die groepen waren - in volgorde waarin ze genoemd werden -: (lichamelijk) gehandicapten - vrouwen - werklozen - bejaarden - (ethnische) minderheden - jongeren - gastarbeiders - D'66 - arbeiders en kansarmen.

Tabel 6 geeft een uitsplitsing van de antwoorden op de betreffende rang naar leeftijd, geslacht en opleiding. Vrouwen en academici noemen gemiddeld iets meer groepen; leeftijd speelt in dit verband geen rol.

Anders is het voor wat betreft specifieke groepen: door jongeren worden

'vrouwen', 'jongeren' en 'kansarmen' vaker genoemd; ouderen noemen 'bejaarden' en 'ethnische minderheden' vaker. De problemen van gehandicapten, vrouwen en ethnische minderheden worden relatief vaker door vrouwen dan door mannen genoemd.

tabel 6. Aantal keren dat een groep genoemd werd door stemgerechtigde D'66'ers

	totaal	oud	jong	man	vrouw	L.O.-HBO	Univ.
(lich.)gehandicapten	58	27	31	37	21	25	33
vrouwen	51	18	31	24	26	24	26
werklozen	44	19	24	27	16	13	31
bejaarden	36	22	14	28	8	13	23
(ethn.)minderheden	36	20	15	22	14	14	21
jongeren	33	11	22	25	8	13	18
gastarbeiders	30	10	16	22	7	12	17
D'66	25	7	18	22	3	7	18
arbeiders	24	10	14	20	4	15	9
kansarmen	20	7	13	14	6	9	10
totaal		147	186	247	88	167	167

NB: Oud: geboren voor 1941; jong: geboren vanaf 1941

L.O.-HBO: alle opleidingen tot academisch niveau

Univ.: Universiteit of Hogeschool als laatst bezochte onderwijsinstelling

Voor 'arbeiders' en 'D'66' ligt dit net andersom. Academici zien 'werklozen' vaker als een probleemgroep, terwijl respondenten met een lagere opleiding eerder aan 'arbeiders' denken.

Opmerkelijk is dat sociaal-economische maatstaven een geringere rol spelen dan fysieke kenmerken (zoals invaliditeit, geslacht, leeftijd en ras). Dat D'66 zo vaak genoemd wordt als groep 'waarvan de behartiging van belangen en problemen het meest noodzakelijk is', is opmerkelijk. Dit kan veroorzaakt zijn doordat respondenten - vooral jonge academici - de vraag slecht hebben gelezen en zich hebben geconcentreerd op hun eigen groepsleden, zonder deze groep te vergelijken met andere, wellicht

meer problematische, groepen:

noten

- 1) De heer R.A. Koole en prof. dr. F.N. Stokman hebben met ons dit voorlopige verslag besproken, waarvoor de auteurs hen erkentelijk zijn.
- 2) Zie voor een voorlopig verslag van dat onderzoek I. Lipschits, L.P. Middell en W.H. van Schuur: "Het middenkader van de Partij van de Arbeid" in: Socialisme en Democratie, 1979, no. 2 (februari), blz. 51-67. Dit verslag is, in iets uitgebreidere vorm, opgenomen in het "Jaarboek 1978 van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen" (Groningen, 1979), blz. 93-123.